

2. Беларускі фальклор у сучасных запісах: Традыц. жанры: Мінск. вобл. / уклад. В.Д. Ліцвінка; уклад. муз. часткі Г.Р. Кутырова. – Мінск: Універсітэцкае, 1995. – 477 с.
3. Дзіцячы фальклор / рэд. К.П. Кабашнікаў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972. – 736 с.
4. Зямная дарога ў вырай: Беларускія народныя прыкметы і павер'і. Кн. 3 / уклад., прадм., пер. і паказ. У. Васілевіча. – Мінск: Маст. літ., 1999. – 654 с.
5. Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры / Я. Крук. – Мінск: Ураджай, 2000. – 350 с.
6. Ленсу, Я.Ю. Таямніцы беларускай хаты / Я.Ю. Ленсу. – Мінск: Беларусь, 2007. – 167с.
8. Маслова, В.А. Введение в лингвокультурологию. Учебное пособие / В.А. Маслова. – М.: Наследие, 1997. – 208 с.
9. Маслова, В.А. Лингвокультурология: Учебн. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.А. Маслова. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
10. Фольклор и этнографическая действительность / под ред. А.К. Байбурина. – СПб.: Наука, 1992. – 207 с.

В.У. Мяцельская

ПРЫМЕТНІК У КУРСЕ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ ДЛЯ АНГЛАМОЎНЫХ НАВУЧЭНЦАЎ

Прыметнік – самастойная частціна мовы, якая абазначае прыметы прадмета: яго якасць, уласцівасць (*добры гаспадар, зялёная вуліца*), адносіны да іншых прадметаў (*драўляная хата – хата з дрэва*), прыналежнасць асобе ці жывой істоце (*бацькаў наказ*) і мае залежныя ад назоўніка – носьбіта прыметы – формы роду, ліку, склону.

Па разрадах прыметнікі падзяляюцца на якасныя (*сіні, смелы, дарогі*), адносныя (*вясковы, пшанічны*) і прыналежныя (*бацькаў, Аленчын*). Якасныя прыметнікі ў англійскай мове, як і ў беларускай, утвараюць асобны клас слоў. У большасці выпадкаў іх выкарыстанне супадае. Сістэма беларускіх прыметнікаў значна больш складаная, чым сістэма англійскіх прыметнікаў, менавіта ў адносінах марфалогіі, таму падаваць яе ў поўным аб'ёме на самым раннім этапе навучання немагчыма. Адначасовае лінейнае вывучэнне склонавых форм назоўнікаў і прыметнікаў прыводзіць да змяшэння канчаткаў абодвух класаў слоў, вядзе да такіх памылак, як “*пра новах дамах*”, “*пра новых дамах*” і г.д. Акрамя таго, паралельнае вывучэнне склонавых форм назоўнікаў і прыметнікаў зацягвае вывучэнне ўсіх склонаў, што, у сваю чаргу, запавольвае развіццё маўленчай кампетэнцыі навучэнцаў, якая залежыць у вялікай ступені ад колькасці засвоеных склонаў.

Улічваючы гэтыя два меркаванні, мы лічым мэтазгоднай наступную паслядоўнасць прэзентацыі матэрыялу. Спачатку знаёмім навучэнцаў з формамі назоўнага склону прыметнікаў з цвёрдай асновай адзіночнага і множнага ліку і іх функцыяй і пазіцыяй у сказе. Пасля вывучэння ўсіх склонаў назоўнікаў даюцца ўсе склонавыя формы прыметнікаў з цвёрдай і мяккай асновай па трох парадыхах (жаночага роду, мужчынскага і ніякага роду, множнага ліку).

Пры першым прад'яўленні прыметнікаў мэтазгодна пачынаць знаёміць з імі не ў сказе, а ў спалучэнні з назоўнікамі, паколькі ў структурах сказаў з прыметнікамі ёсць пэўныя міжмоўныя адрозненні і адначасовае знаёмства з імі перашкаджае выразна засвоіць тэму.

Пасля азнаямлення і засваення словазлучэнняў з рознымі формамі прыметнікаў (*цікавы падручнік; цікавая кніга; цікавае практыкаванне; цікавыя падручнікі, кнігі, практыкаванні*) вызначаем ролю прыметніка як вызначальніка прыметы прадмета. На гэтай функцыі і надалей неабходна будзе акцэнтаваць увагу, каб пазбегнуць змяшэння прыметнікаў з прыслоўем.

У англійскай мове існуе адна форма прыметнікаў, якая не змяняецца па родах (*new*), таму падтрымкай для засваення беларускіх прыметнікаў будуць формы прыналежных займеннікаў: *мой, мая, маё, мае*. Падкрэсліваем таксама граматычнае дапасаванне ў родзе прыметнікаў і займеннікаў з назоўнікамі, якія абазначаюць асоб мужчынскага ці жаночага полу, тыпу *доктар, урач, дырэктар, сакратар, спецыяліст: Ваш урач Іваноў прыйшоў, Ваша ўрач Іванова прыйшла; Іван Пятровіч – добры спецыяліст, Марыя Пятроўна – добры спецыяліст*.

Трэба абавязкова звярнуць увагу на арфаграфічны склад канчаткаў прыметнікаў і стварэнне іншых форм шляхам далучэння канчаткаў толькі да асновы, г. зн. пасля адсячэння канчатка: *нов-ы, нов-ая*. Навучэнцы могуць памылкова змяняюць толькі апошнюю літару і ў беларускай мове, але, як бачым, у беларускай мове ў жаночым, і ніякім родах змяняецца адна апошняя літара: *нов-ая, нов-ае*, а ў мужчынскім увогуле пішацца толькі адна літара: *нов-ы*.

Першапачаткова прэзентуем толькі прыметнікі з цвёрдай асновай з ненаціскнымі і націскнымі канчаткамі, звярнуўшы ўвагу навучэнцаў на адрозны канчатак мужчынскага роду *-ы* (у беларускай мове): *новы, новая, новае, новыя*. Таксама прыводзім прыметнік з асновай на *г, к, х: легкія*. На падставе арфаграфічнага правіла навучэнцы тлумачаць канчаткі ў формах: *беларускі, беларускія* (недапушчальнасць літары *ы* пасля *г, к, х*). Таксама трэба даць навучэнцам на запамінанне правіла, што пасля шыпячых не пішуцца ў рускай мове літары *ы, я, ю*, а толькі *и, а, у*; а ў беларускай мове пасля шыпячых пішацца *ы*.

Далей пачынаем замацоўваць формаўтварэнне прыметнікаў і іх дапасаванне да назоўнікаў. Для навучэнцаў цяжкім з’яўляецца як вымаўленне асновы, так і канчатка. Таму мэтазгодна падаць спачатку практыкаванне на вуснае вымаўленне прыметнікаў ва ўсіх формах па акцэнтных мадэлях. Калі навучэнцы пераадолелі гэтую задачу, трэба даць ім заданні на дапасаванне прыметнікаў з назоўнікамі. Да тых назоўнікаў, якія былі ім дадзены вусна, навучэнцы дадаюць прыметнікі, якія яны ўжо добра ведаюць: *новая хата, вялікая хата*; прыметнік можна спалучаць з рознымі назоўнікамі: *белы дом, белая машына, белае акенца*.

Для англамоўных навучэнцаў, якія не валодаюць навыкам выканання мысленчай аперацыі апярэджання, дапасаванне прыметніка да назоўніка выклікае пэўныя цяжкасці. Словазлучэнні з прыметнікамі англафоны будуць звыклым спосабам – злева направа, г. зн. Называюць асноўную форму прыметніка, не задумваючыся над характарыстыкай назоўніка, які вызначае яго форму. Тут асноўнай задачай выкладчыка з’яўляецца навучанне выкананню аперацыі апярэджання. Увесь час неабходна нагадваць пра папярэдняе

ўсведамленне формы наступнага назоўніка і толькі пасля гэтага фарміраваць прыметнік. Часткова навучэнцы павінны ўжо ведаць пра аперацыю апырэджання, бо да таго як пачаць вывучаць прыметнік, спачатку трэба азнаёміцца з займеннікамі, навучыцца будаваць словазлучэнні з прыналежнымі займеннікамі: *мой падручнік, мая кава*. Гэтае ўменне замацоўваецца менавіта пры будаванні словазлучэнняў з прыметнікамі.

Пасля засваення форм прыметнікаў у словазлучэннях пераходзім да вывучэння структур сказаў, якія ўключаюць у сябе прыметнікі, і якія падобныя да структур сказаў у англійскай мове: *Новы* часопіс ляжыць на сталае – На сталае ляжыць *новы* часопіс. Мой часопіс *новы* – Мой часопіс быў *новы*. Трэба патлумачыць навучэнцам функцыянаванне прыметніка ў сказе ў ролі азначэння і ў ролі прэдыката і абавязкова каменціруем гэтыя два паняцці: прыметнік-азначэнне ўказвае на прымету прадмета пры наяўнасці ў сказе прэдыката, які выражаны іншым словам; прыметнік-прэдыкат указвае на прымету прадмета і сам з’яўляецца прэдыкатам у сказе, г. зн. ён уключае ў сябе асноўнае паведамленне пра дзейнік. Асэнсаванасць навучэнцамі паняццяў прыметніка-азначэння і прыметніка-прэдыката неабходна, бо ў беларускай мове розная функцыя прыметніка можа вызначаць і яго форму (поўная – кароткая форма, формы ступеняў параўнання), а высвятленне гэтых паняццяў непасрэдна пры вывучэнні кароткіх форм і ступеняў параўнання запавольвае тэмп вывучэння гэтых тэм. Акрамя вызначэння дзвюх функцый прыметніка, дэманструем суадносіны з англійскай мовай.

Пасля засваення структуры апавядальнага сказа пачынаем вывучаць структуру пытальнага сказа з пытальным займеннікам *які*: *Які* стол стаіць у хаце? *Які*какой гэта стол? Пры гэтым трэба мець на ўвазе наступныя міжмоўныя суадносіны: займенніку *які* адпавядаюць у англійскай мове *what, what kind*, прычым займеннік *what* можа адносіцца таксама і да прадмета:

What is there on the table?

Што ляжыць на сталае?

What table is in the room?

Які стол стаіць у хаце?

Англійская мова размяжоўвае пытанне пра прымету прадмета і пра яго від:

What book is that? It is “War and Peace”. *Якая* кніга? Гэта “Вайна і Мір”.

What kind of book is that?

Якая гэта кніга? Гэта старая кніга.

Англафоны звязваюць значэнне пытальнага слова *які* толькі з пытаннем пра прымету. Таму, калі навучэнцам даваць адказы на пытанні са словам *які*, дзе ўказваецца толькі прымета, яны будуць прыводзіць толькі прымету ў адказах. Таму мэтазгодна даваць два магчымыя адказы: пра прымету і пра від прадмета, каб навучэнцы маглі разумець, што займеннік *які* мае пэўны зместавы дыяпазон. Трэба вучыць англамоўных навучэнцаў таму, каб яны спачатку думалі пра форму наступнага назоўніка і толькі потым пра форму слова *які*.

На наш погляд, трэба спецыяльна спыняцца на структуры сказа з займеннікам *гэта*: *Гэта беларускі падручнік. Які гэта падручнік?* Структура апавядальнага сказа цяжкасцей не выклікае, яна поўнаасцю адпавядае канструкцыям англійскай мовы. Аднак структура пыталнага сказа мае адрозненні, на якія трэба звярнуць увагу. Спецыфіка структуры беларускага пыталнага сказа з займеннікам *гэта* па аналогіі са структурамі англійскай мовы заключаецца ў размежаванні пыталнага займенніка і назоўніка і ў выкарыстанні нязменнага займенніка *гэта*. У англійскім сказе размяжоўваюцца формы адзіночнага і множнага ліку займеннікі (*that, these*).

Да вывучэння указальнага займенніка *гэты* навучэнцы не будуць дапускаць памылак, аднак потым пачнуць будаваць сказы тыпу: *Якая “гэта” кватэра?, Якія “гэтыя” кватэры?* Падобныя сказы патрабуюць адказу: *Гэта кватэра вялікая. Тут, магчыма, зноў спатрэбіцца звярнуцца да структуры сказа з займеннікам гэта і растлумачыць яго адрозненне – захаванне нязменнага займенніка гэта і ў пытанні, і ў адказе.*

Трэба абавязкова звярнуць увагу навучэнцаў на кароткія адказы, якія змяшчаюць у сабе толькі адзін прыметнік і якія найбольш характэрныя для беларускай мовы: *Які гэта падручнік? Новы. It is a new book.*

З прычыны спецыфічнай цяжкасці засваення англафонамі пыталных сказаў са словам *які* мэтазгодна праводзіць спачатку замацаванне прыметнікаў толькі ў апавядальных сказах. Магчымы наступныя віды практыкаванняў:

1) Пашырэнне прыведзеных сказаў з дапамогай прыметнікаў-азначэнняў: *На стала ляжыць часопіс і газета. – На стала ляжыць беларускі часопіс і англійская газета; Гэта мой сабака. – Гэта мой любімы сабака.*

2) Адказы на пыталныя сказы, якія супадаюць па структуры з апавядальнымі: *На стала ляжыць беларускі часопіс?; На стала ляжыць беларуская ці англійская газета?*

3) Складанне мікраманалагаў на асобную тэму з выкарыстаннем прыметнікаў у дзвюх функцыях і ў сказах з рознымі структурамі: *Машына, якую купіў сабе мой бацька, вельмі вялікая. У яе прыгожы колер...*

Потым замацоўваем пыталныя сказы са словам *які* ўсіх структур, якія ўжо вывучылі, адказы на іх і сама іх будова, поўныя і кароткія адказы. Гэтыя практыкаванні навучэнцы могуць выконваць па зададзенай мадэлі з выкарыстаннем прыведзеных назоўнікаў ці ў выглядзе мікрадыялогаў на адпаведную тэму па схеме “пытанне – адказ” ці “рэпліка – пытанне – адказ”: *Якія часопісы ляжаць на паліцы? – На паліцы ляжаць беларускія і англійскія часопісы. - Беларускія і французскія; - Які гэта горад? – Гэта вялікі горад. – Вялікі. Для замацавання ўжывання пыталных слоў з розным аб’ёмам значэнняў выкарыстоўваем перакладныя практыкаванні: пераклад з англійскай мовы сказаў са словам *what* у значэнні *што, які, хто*.*

У англійскай мове не размяжоўваюцца словы, якія вызначаюць адносіны да нацыянальнасці: *Belarusian, English – беларускі, па-беларуску; англійскі, па-англійску*. Для таго, каб у беларускай мове не адбывалася замены прыметнікаў на прыслоўі проціпастаўляем іх ужыванне ў сказах: прыметнік – *На стала*

ляжыць (які?) *беларускі часопіс* – характарызуем прымету; прыслоўе – *Я чытаю (як?) па-беларуску* – характарызуем дзеянне.

У англійскай мове часта ўжываецца адно слова для вызначэння прадстаўніка нацыянальнасці і адносіны да яго: *American* – *амерыканец, амерыканскі*. Адсюль памылкі тыпу *Яны “амерыканскія”*. Дзеля іх папярэджання паралельна з прэзентацыяй беларускіх прыметнікаў гэтага тыпу прыводзім і назоўнікі на *-ец*:

назоўнік на <i>-ец</i>	прыметнік на <i>-скі</i>
<i>амерыканец, афрыканец</i>	<i>амерыканскі, афрыканскі</i>
<i>Яны амерыканцы. (Хто яны?)</i>	<i>Гэта афрыканскія студэнты. (Якія гэта студэнты?)</i>

Для замацавання гэтага правіла можна прапанаваць заданні на ўстаўку ў сказе па сэнсе прыметніка ці прыслоўя, прыметніка ці назоўніка: *Сёння...Сёння... дзень (цёпла, цёплы)*.

Не выклікаюць цяжкасцей і клічныя сказы са словамі *які* і *як*, яны адпавядаюць па структуры такім жа англійскім сказам, і можна іх даваць у сувязі з вывучэннем прыметнікаў, абавязкова толькі спачатку растлумачыць спецыфічную інтанацыю: тон павышаецца на першым націскным складзе першага слова, пакідаецца на тым жа ўзроўні да апошняга націскага склада апошняга слова і на ім зніжаецца: *Якая цікавая кніга! Як ён чытае!*

Да вывучэння парадыгм скланенняў прыметнікаў навучэнцы могуць спрабаваць у творчых практыкаваннях пры будаванні сказаў ужываць для вызначэння назоўнікаў прыметнікі ва ўскосных склонах, выкарыстоўваючы форму назоўнага склону: *Я чытаю “цікавая” кнігу*. Каб пазбегнуць такіх памылак, пры ўжыванні прыметнікаў у назоўным склоне гаворым навучэнцам пра існаванне розных форм прыметнікаў, якія адрозніваюцца ад форм назоўнікаў, і прэзентуем правіла: ніколі не ужываць прыметнікі ва ўскосных склонах, і карыстацца імі толькі для вызначэння дзейніка і прэдыката, г. зн. у форме назоўнага склону.

В.У. Праконіна

КАНЦЭПТЫ ДУША І СЭРЦА Ў БЕЛАРУСКАЙ І РУСКАЙ ФРАЗЕАЛОГІІ

Паняцце *канцэпт* прыйшло з філасофіі і логікі, але за апошнія дзесяцігоддзі яно перажывае перыяд актуалізацыі і пераасэнсавання.

“Філасофскі энцыклапедычны слоўар” дае наступнае вызначэнне “канцэпту”: “канцэпт – змест паняцця” [7, с. 278]. Па сваёй унутранай форме словы *канцэпт* і *паняцце* аднолькавыя: канцэпт з’яўляецца калькай з лацінскага *conceptus* “паняцце”. Аднак сёння вучоныя дастаткова дакладна размяжоўваюць тэрміны “паняцце” і “канцэпт”. Калі паняцце – гэта сукупнасць істотных прыкмет аб’екта, то канцэпт – ментальнае нацыянальна-спецыфічнае ўтварэнне, планам зместу якога з’яўляецца ўся сукупнасць ведаў пра дадзены суб’ект, а планам выражэння – сукупнасць моўных сродкаў (лексічных, фразеалагічных, парэміялагічных і інш.) [2, с. 37].